

Àgbéyèwò Ìyípadà Atóka Afò Ajemówe Bí i Fónrán Ìṣowólò-Èdè Nínú

Réré rún.

ÒKÉWÁNDÉ Olúwolé Tẹwógboyè
Èka-ẹkọ Ìmọ̀ Èdà-èdè Àtí Àwọn Èdè Ilẹ̀ Nàìjíríà,
Yunifásitì Ilorin, Ilorin,
oluwoletewogboyè@yahoo.com

Àsámọ̀

Títí dí àsìkò yìí lórílẹ̀-èdè Nàìjíríà, ó fẹ̀rẹ̀ mọ̀ sí odún kan tí iyanṣẹ̀lódì ẹgbé ọ̀sìṣẹ̀ kan tàbí òmíràn kò ní wáyé; nínú èyí tí èdè idúnkookò-mọ̀ra-ẹni tí máa ń wáyé láààrin ijọba (agbanisíṣẹ̀) àtí ẹgbé ọ̀sìṣẹ̀ (ọ̀sìṣẹ̀ ijọba). Ètẹ̀ isẹ̀ iwádíí yìí ní láti sàgbéyèwò ilò-èdè (òwe) inú iwé eré-oníṣe **Réré rún** tí Oládẹ̀jọ̀ Òkédíjì kọ. Àmúlò afò yìí jẹ́ èyí tó ní ìṣewékù pẹ̀lú isẹ̀lẹ̀ àwùjọ̀ orílẹ̀-èdè Nàìjíríà. A ṣe àṣàyàn àwọn ilò-èdè-ajemówe fún àkọ́jọ̀ èdè fáyèwò itupalẹ̀ pẹ̀lú ilàṅà ìmọ̀-ìṣowólò-èdè. Ọ̀nà mérin gbòógì ní a pín àmúlò àwọn àṣàyàn ọ̀we inú afò náà sí: ọ̀we isẹ̀nbáyé (ípilẹ̀/átayébáyé) àtí èdà, ọ̀we isẹ̀nbáyé, ọ̀we isẹ̀nbáyé onilànà ibéèrè àtí ọ̀we ajemó-ìgúnlẹ̀-yẹ̀bá (àwọn ọ̀we tí kò ní ìṣopò àtí ìṣewékù: isafòditeni/ agbélẹ̀rọ̀. Abájádé iwádíí yìí fihàn pé, kí àlááfíà tó lè jọba láààrin ijọba àtẹgbé ọ̀sìṣẹ̀ lórílẹ̀-èdè Nàìjíríà, ilò ọ̀we isẹ̀nbáyé ló yẹ kó máa jẹ́ mímú ló láti pèù sááwò; pàápàá, nìgbà ifikúnlukún tàbí ìjiròrò nìgbà iyanṣẹ̀lódì. Ibi tí a bá ti sàmúlò èdà (ifirópò) ọ̀we isẹ̀nbáyé, ọ̀we isẹ̀nbáyé onilànà ibéèrè, tàbí ọ̀we ìgúnlẹ̀-yẹ̀bá (agbélẹ̀rọ̀/isafòditeni) àbáyọ̀rí àmúlò irú àwọn ọ̀we bẹ̀ máa ń yọ̀rí sí àìgbọ̀ra-ẹni-yé, itumò-òdì, àjálù àtí àdánù ńlá-ńlá fún tótún-tòsì.

Ìfáàrà

Ọ̀gòròrò àwọn onímọ̀ ló tí ṣìṣẹ̀ lólókan-ò-jòkan pẹ̀lú oríṣíí ilàṅà láti sàgbékalẹ̀ ìmọ̀ àtí èrò wọn lórí ọ̀we àtí ní pàtáki ọ̀we Yorùbá. Olújìnmí (2012, o.i. 192-213) sàgbéyèwò ipa àtí iwúlò ọ̀we nínú ètò okoòwò àtí isàkóso aje-mọ̀rò-aje. Ó sàmúlò ọ̀kan-ò-jòkan àwọn ọ̀we tó peniníjà nídíí isẹ̀ àṣejeun láti lè rọ̀wọ̀ hórí lówùjọ̀. Ọ̀mọ̀tọ̀ṣọ̀ (2006) ṣìṣẹ̀ lórí ilàṅà ihun ọ̀gangan ipò ọ̀we Yorùbá nínú afò. Ó ní, a kò lè sàlàyé itumò ọ̀we pẹ̀lú àkoónú rẹ̀ nìkan. Àwọn àmúyẹ̀ agbóyẹ̀ afò ajemówe ní ṣe pẹ̀lú síntáásì itumò irú ọ̀we bẹ̀ ní tààrà àtí elẹ̀lọ̀; àwọn èròjà ìmọ̀-èdà-èdè afò àtí ilò rẹ̀ ní káriáyé àtí ní agbègbè. Bí ipààrò ọ̀rò tí máa ń mú iyàtò wá, bẹ̀ ní ọ̀we tó nítumò àdámọ̀ àtí àkànlò kò lè jẹyọ̀ láàyé kan náà láìṣeyàtò itumò èrò tí aṣafò ń gbé jáde. Síwájú sí i, ó sàgbéyèwò àjọṣepò àṣà àwùjọ̀ àtí ọ̀we bí àpẹ̀rẹ̀ ilò àmì nínú ọ̀we pẹ̀lú itumò àfipẹ̀ ajemáṣà tó ṣo mọ̀. Ó sàlàyé ipele oníbejì tí ọ̀we máa ń gbé jáde àtí ipa ààtò, ihun àtí èròjà ìmọ̀-èdà-èdè tí afò ọ̀we kó wónú. Tíòrì isàmúlò isẹ̀ ẹ̀ rẹ̀ sàfihàn ihun afò ọ̀we tààrà àtí isẹ̀ imédè-lò ọ̀we pẹ̀lú àjọṣepò tí wón ní síra wón.

Olátúnjì (1984/2005, o.i. 169-180) pín ọ̀we Yorùbá sí isòrí pẹ̀lú isẹ̀: ọ̀we tó ní ipilẹ̀ ibáṣepò àwùjọ̀, iwúlò ọ̀we, àkoónú ọ̀we àtí àwòrán-inú nínú ọ̀we. Bámìgbóṣé (1985, o.i. 85-100) sàgbéyèwò ọ̀we abódé, oníbò, tẹ̀lẹ̀-ń-tẹ̀lẹ̀ àtí ọ̀we adógbà. Isẹ̀ rẹ̀ sí ojú wa sí

ipín- sí- şorí òwe Yorùbá. Işé Şóbándé (1967, o.i. 25-29) şe ipín-sí-şorí òwe pèlú işé tí òwe n şe àti orisun òwe aláláyé àdání, iyán-òrò-fééré, ijora itumò, orisun àdúgbò, orisun èsin (Islam, omoléyìn Krístì àti èsin ibílẹ̀) àti àwọn orin igbàlódé. Işé àjùmòşe Beir àti Gbàdàmòşì (1959, o.i. 60- 64) şàgbéyèwò òwe pèlú iwà omolúábí.

Zakariyah (2013, o.i. 20-37) wo ilò òwe bí ajemàşà omolúábí pèlú Yorùbá. Ó şàgbéyèwò ipa tí iyípadà àşà àwùjò n kó lórí àiniwà-omolúábí láwùjò. Nínú işé ẹ rẹ, ó şàfihàn àwọn òwe Yorùbá tó şàtiléyìn fún iwà omolúábí bí i sisòótó, idájò òdodo àti imúra-síşé. Kò sàì mẹnuba àkóbá tó máa n bá àşà pèlú ilò òwe òdì. Bí a bá lo òwe lòdì, yòò şàkóbá fún imèdè àgbòyé òwe. Işé rẹ gbàrùkù ti ilànà òwe bí èyí tó le şèrànwò fàwọn iran tó n bọ lẹyìn. Àmúlò òwe bí ònà ipètù-sáawò jẹ ohun àmójúfò, èyí tó jẹ ipènişà işé iwádii yí. Şé Yorùbá bọ, wọn ní, ọrò ní yọ obi lápò; bẹẹ, ọrò nàà ní yọ ọfà nínú apó.

Òwe Bí Ònà Işafò.

Ònà işafò pàtàkì ni òwe jẹ fún Yorùbá. Ogún, ọrò, àlùmòqònì ati dúkiá àwùjò ni òwe jẹ. Idí niyí tí afò ajemówe fi jẹ ònà kan gbòògì tí a fi n mò nípa iran kan, işe, èro ijinlẹ, báyeşerí àti àwọn àşà àwùjò. Ilù ògidigbó ni òwe, ọlọgbón ló lè jó o; nítorí, itumò rẹ máa n farasin; afò elélọ́ọ́ ni òwe máa n jẹ lẹpọ́ igbà. Bí igbà tí èniyàn roko àrobò ni afò tí kò şamúlò òwe jẹ. Yorùbá ní kókó lẹmú igi, òwe lẹmú ọrò; bí ọrò bá ta kókó, tí ohun gbogbo lójú pọ, òwe ni Yorùbá máa n lò láti yanjú irú ọrò bẹẹ. Idí niyí tí Yorùbá fi máa n sọ pé, òwe leşin ọrò, ọrò leşin òwe, bí ọrò bá sọnu, òwe láà fíí wá a.

Yorùbá gbàgbọ pé, ojú lẹrọ ọ wà; àmúlò afò ajemówe máa n ní imòlára àrà ọtò; nítorí, ojúkojú (ifojúrinjú aşafò) máa n mú ẹwà, àti ẹwù òwe jáde; idí ni pé, ilù ògidigbó ni. Àjòşepò aşafò àti ònwòran tàbí olùgbó jẹ èyí tó lẹrìn (Agbájé 2005). Ọrò àgbà ni òwe. Àkójopò ọrò ọgbón àwùjò tí à n múlò lónirúurú ònà láti mú àwùjò tẹsíwájú ni òwe jẹ pèlú. Şótúndé (2009, o.i. 1) şàgbékalẹ orisun mẹta pàtàkì tí òwe Yorùbá şàbà máa n gbà jẹ jáde: nípa ibágbépò àwùjò; nípaşé àlọ, èèwò, itàn iwáşé àti itàn igbà-n-ni àti nípa ohun alálẹmíí àti ajeméranko, nípaşé èyí tí àwọn iran àtijò ti fidí itumò àwọn nnkan àyiká wọn hàn.

Ilò òwe jẹ èyí tí kò şeé yí padà tàbí yípo; yálà, ní ihun tàbí ohun tó dúró fún. Ọlóruntóba-Ójù (1998, o. i. 69) ní, àyípadà tàbí àşipa òwe ni àwùjò ilẹ̀ Adúláwò máa n korò ojú sí; kódà, irú òwe bẹẹ ibáà jẹ ọkan nàà pèlú ti àbáláyé. A kò fààyè gba pàşipàarò àmúlò afò ajemówe rárà. Itumò òwe tó şe wẹékù ní şe pèlú itumò ajemóye: èyí tó dále itumò ihun ipilẹ.

Afò Eré-oníşe Àti Ilànà Itupalẹ.

Igbó didí tó şoro ó şán ni àgbékalẹ işowò afò-ajeméré-oníşe. Èyí rí bẹẹ, nítorí onírúurú akópa àti èdè tó n kó wónú. Ilànà işowò işorí afò yíí máa n yàtò gedegbe sí ilànà işowò afò yòókù. Culpeper, Short, àti Verdonk (1998) ní işowò eré-oníşe ní àdámò àti idámò àrà ọtò sí ẹka litiréşò yòókù. Èrò yíí kan nàà ni Ọlóruntóba-Ójù (1998. o.i. x-xiii) gbé kalẹ pé: 'Relatively little work has been done on the style of dramatic discourse.' 'Pérete ni işé işowò afò ajeméré-oníşe tí a ti şe.'

Òwe èdà: ẹ̀ni tó bá fọ́rì tí í dọ́pín àfàìmọ̀ ní kò ní dì
aláàárù. (Rẹ́rẹ́ rún, o. i. 107)

Àkíyèsí wá ní pé, ilò èdà afọ̀ yíí wáyé nítòrí àtí mú èrò àtí ifẹ́ aṣafọ̀ (Láwúwo) jùṣe ní. Iṣípòpadà àyè èdà-èdè inú afọ̀ nàà tí jẹ́ pàṣípààrò. Ipààrò èdà-èdè inú afọ̀ yíí tí ẹ́ àyípo itumọ̀. Bí àpẹ̀rẹ́, **gbàlà** jẹ́ Àpòlà-ìṣe (APIS); nígbà tí **aláàárù** jẹ́ Àpòlà-orúkọ (APOR). Itumọ̀ tí 'gbàlà' fún wá jẹ́ iṣẹ̀lẹ̀ èrè iforítí tàbí ifaradà iṣoro. Lónà miiran ẹ̀wẹ́, itumọ̀ tí èdà òwe iṣẹ̀nbáyé fún wá ní òdikejì itumọ̀ iṣẹ̀nbáyé. Itumọ̀ káráyẹ́ 'aláàárù' ní ẹ̀ni tó n fí ẹ̀rù-rírù ṣìṣẹ́ àṣejeun; nígbà tí itumọ̀ káráyẹ́ ẹ̀ni tí a 'gbàlà' jẹ́ ẹ̀ni tí a kó yọ́ nínú ewu dá lólá. Ibéèrè tó sàbà maa n gbún onímọ̀-iṣowólò-èdè ní kẹ́ṣe-inú ní: Ta ní aṣafọ̀ í ẹ́? àtí àyè tàbí ipò wo ní aṣafọ̀ bárá rẹ́? Idáhùn sí àwọn ibéèrè wònyí ní yòò ṣòdiwọn atọ́ka iṣowó irú afọ̀ bẹ́. Bí a bá fí òwe èdà iṣẹ̀nbáyé òkè yíí dàhùn àwọn ibéèrè òkè wònyí, Láwúwo (olóri-ẹgbẹ́ àwọn ọ̀ṣìṣẹ́) ní aṣafọ̀. Okunfà òwe yíí kò sàl níí ẹ́ pẹ̀lú àyè tí Láwúwo bá ara rẹ́. Àwọn ọ̀mọ ẹgbẹ́ ọ̀ṣìṣẹ́ tó ṣolóri fún n ṣìṣẹ́ bí erin jẹ́ iṣẹ́ ẹ̀lírí. Wọn n ṣìṣẹ́ kẹ́tẹ́kẹ́tẹ́ gbowó yímíyímí. Iṣẹ́ 'aláàárù' láìsì owó ọ̀yà tó yínṣẹ́ wọn ló ṣokunfà àmúlò afọ̀ yíí; láti lè mú èrò aṣafọ̀ (Láwúwo) jùṣe. Nípò iṣẹ́yọ, iṣòrí afọ̀ ajẹwówe èdà ní a gbọ́ láti ẹnu Wúraólá pé:

Òwe iṣẹ̀nbáyé: 'kí la rí fí ṣìpẹ́ fún ẹ̀ni tí ikookò pàyá rẹ́ jẹ́'? (o.i. 96)

Òwe èdà: 'kí la rí fí ṣìpẹ́ fún ẹ̀ni tí n bẹ́ **Ọlórùn**'? (Adéníyí, o. i. 96).

Iyàtò itumọ̀ tí wáyé nípasẹ́ pàṣípààrò tó tí dé bá awé-gbólóhùn-àṣàpẹ̀júwe tó jẹ́ igúnlẹ́ òwe iṣẹ̀nbáyé àtí èdà. Pàṣípààrò awé-gbólóhùn-àṣàpẹ̀júwe tí fíyàtò ẹ̀ni itókasi hàn. 'ẹ̀ni tí ikookò pàyá ẹ́ jẹ́' ní a ṣòdiwọn àfiwé onidéédé fún pẹ̀lú 'ẹ̀ni tí n bẹ́ **Ọlórùn**'. Láwúwo ní dari afọ̀ sí (ẹ̀ni tí n ṣàirójú ọ̀mọ). Adéníyí ṣàmúlò iyapa kúrò ní iṣẹ̀nbáyé láti mú èrò rẹ́ jẹ́ ní; kí Láwúwo lè gbájúmọ́ iṣòro ọ̀dèdè rẹ́ (àiròmọ́bí); jù pé kó maa kó ọ̀rọ ẹgbẹ́ léyà lẹ́.

Síwájú sí í, a gbọ́ òwe èdà láti ẹnu Moréniké (iyàwó Láwúwo) pé:

Òwe èdà: Agbowómákawó àgbà olẹ́ (o. i. 37)

Òwe iṣẹ̀nbáyé: Agbẹ́jọ́ ẹ̀nikàn dá àgbà ọ̀ṣikà

Àmúlò èdà òwe yíí tẹ̀lé ihun òwe gbólóhùn iṣẹ̀nbáyé; sùgbón, ó yapa ní àkoónú àtí itumọ̀. Èyí mú kí itumọ̀ òwe èdà yẹbá kúrò ní itumọ̀ àtáyébáyé. Moréniké (aṣafọ̀) ẹ́ àmúlò òkè yíí nítòrí àyè tó bá ara rẹ́: kí owó jẹ́ kíkà; láíṣe bẹ́, olẹ́ ní yòò já sí. Bí ó tilẹ́ jẹ́ 'agbowómákawó' àtí 'agbẹ́jọ́-ẹ̀nikàn- dá' jẹ́ ọ̀rọ-àṣòdórúkọ; síbẹ́, itumọ̀ wọn yàtò, nítòrí pàṣípààrò ẹ̀ni itókasi (ọ̀rọ-àṣòdórúkọ) tí a sí nípò àtáyébáyé nínú òwe èdà. Bẹ́ẹ̀ gẹ́gẹ́ pàṣípààrò tí a ẹ́ fún igúnlẹ́ òwe èdà tún mú iyàtò itumọ̀ bá afọ̀ nàà. 'Àgbà olẹ́' àtí 'à ọ̀ṣikà' jẹ́ ọ̀rọ-àṣàpẹ̀júwe, sùgbón, itumọ̀ 'olẹ́' yàtò sí 'ọ̀ṣikà'.

Àmúlò Òwe Iṣẹ̀nbáyé Inú Rẹ̀rẹ̀ rún

A ti sọ sáájú pé, onídè ni òwe Yorùbá máa n jẹ. Ilàna, ihun àti agbékálẹ̀ rẹ̀ kò sée yí padà. Iṣòrí òwe iṣẹ̀nbáyé (itumò ibílẹ̀) yìí máa n ní kòngé itumò pẹ̀lú afọ̀ Nírú sàkání yìí. àmújádé itumò iṣẹ̀nbáyé yóò ẹ̀ wẹ́kú pẹ̀lú itumò afọ̀ (itumò tuntun). Atúnro, iṣínípò ọ̀rò, tàbí iṣòrí-ọ̀rò kì í wáyé; sànn àn láà rìn nílàna irú afọ̀ yìí. Àpẹ̀rẹ̀ iṣòrí òwe yìí ni Olúgbòn pa pé:

‘...bí àyè bá gba Tápa a kólé Ìgúnnu’ (o. i. 14)

Òwe oníkọ̀ọ̀ ni òwe yìí. Ihun igúnlẹ̀, tíí ẹ̀ orí afọ̀ (òwe) yìí ni a rí ní ihun òkè; nígbà tí, ihun ipilẹ̀, tó ẹ̀tọ̀kasí ilàna iṣẹ̀nbáyé farasin. Ilàna iṣẹ̀nbáyé òwe yìí ni: ‘àyè gba Ògùnmo ó ràn’ni sí Òdú, àyè gba Tápa, ó kólé Ìgúnnu’ (Délàno 1976, o. i. 56). Ewébẹ̀ ni ‘Ògùnmo’ àti ‘Òdú’. ‘Ìgúnnu’ jẹ̀ Mэгún Tápa (ẹ̀yà Núpé). Afọ̀ ikilọ̀ ni afọ̀ yìí jẹ̀, láti máse kojá àyè ẹ̀ni, láti máse fowó lalẹ̀ àti bẹ̀ẹ̀ lẹ̀. Ajunilo (ọ̀gá) ló sàbà máa n sàmúlò irúfẹ̀ òwe yìí. Ídì nìyí tí aṣafọ̀ (Olúgbòn: ọ̀kan lára igbimọ̀ ilú Ìmògún) fí afọ̀ yìí pòwe fún Láwúwo pé ó n kojá àyè rẹ̀; ó n ẹ̀ ọ̀júràn ohun tí kò kàn an. A rí àpẹ̀rẹ̀ ilò òwe yìí látòdò egbẹ̀ ọ̀sìsẹ̀ bakan náà. Láwúwo pòwe pé:

Tàkúté ló mú ààlọ̀ sínú oko yìí, ààlọ̀ n sunkún
olóko n yò, ó n rẹ̀rìn ín. Olóko ò mò pé bí ààlọ̀
tí n lẹ̀ ara rẹ̀, ló n lẹ̀ ọ̀n olóko. Nítorí pé, ààlọ̀
ò gbọ̀dò kú sínú oko ẹ̀ni. Àgbẹ̀ tí ààlọ̀ bá kú sínú
oko rẹ̀ kò lè rù ú là (o. i. 25)

Arokò ni aṣafọ̀ (Láwúwo) n fí òwe ajemótàn yìí pa sí àwọn Onímògún àtigbimọ̀ rẹ̀ pé ‘irọ̀rùn igi ni irọ̀rùn ẹ̀yẹ̀’. Bí wọn kò bá dẹkun àti dààmú-dààbo ọ̀n, àwọn náà kò ní sinmi; nítorí, idúró kò sí, ibẹ̀rẹ̀ kò sí fẹ̀ni tó gbódó m̀. Nínú afọ̀ tó fara pé ẹ̀yí, Onímògún ní ‘ikún tilẹ̀ ló loko ni tàbí tàkúté?’ Ẹ̀yí ni pé, ẹ̀ Láwúwo (ikún) ni aláṣe ni tàbí Onímògún (Tàkúté)? Lónà miiran ẹ̀wẹ̀, ‘ikún’ jẹ̀ ẹ̀ranko tó máa n jẹ́ko, tí ‘tàkúté’ sì jẹ̀ ewu/otá/ikú fún ‘ikún’. Àjọṣepò itakora ló wà láàarin méjéjì.

Àmúlò Òwe Iṣẹ̀nbáyé Onílàna Ibẹ̀rẹ̀ Inú Rẹ̀rẹ̀ rún

Ilàna iṣafọ̀ ajemówe kan gbòògì ni ilàna òwe ibẹ̀rẹ̀ jẹ̀. Ẹ̀yí sàbà máa n wáyé pẹ̀lú òwe iṣẹ̀nbáyé. Aṣafọ̀ máa n sàmúlò ẹ̀yí láti fídí òkodoro itumò òwe àmúlò múlẹ̀ pé, kò ẹ̀ é yí padà (àgbẹ̀dò, ká má rí i). Ọ̀nà méjì lẹ̀yí lẹ̀ gba jẹ́yọ. Ó lẹ̀ jẹ́yọ pẹ̀lú àmúlò atọ̀ka aṣẹ̀bẹ̀rẹ̀ bí i: ẹ̀, Njẹ̀, Báwo, kí ni ? àti bẹ̀ẹ̀ lẹ̀; tàbí kó wáyé pẹ̀lú àmì ibẹ̀rẹ̀ nípasẹ̀ ohùn (níwọn igbà tó jẹ̀ pé, afọ̀ ajemálohùn (ojúkojú) ni òwe kìn mó jùlọ). Àpẹ̀rẹ̀ òwe tó tẹ̀lẹ̀ ilàna ibẹ̀rẹ̀ ni òwe tí Onímògún pa pé ‘o rí ẹ̀sẹ̀ ẹ̀ wèrẹ̀ o ò bù ú soògùn; ojọ̀ wo lo tó lè rí tọ̀lọgbòn? (o. i. 14) àti ‘Babańlá wọn ẹ̀lú rí?...N gbọ̀ ẹ̀ dá mi lóhùn?’ (o. i. 15). Nínú àpẹ̀rẹ̀ àkókọ̀, wèrẹ̀ kì í wọ̀ bàtà (lọ̀pọ̀ igbà); nítorí náà, ó rọ̀rùn lati bu yẹ̀pẹ̀ ibi tó bá tẹ̀ mọ̀lẹ̀, ju tí ọ̀lọgbòn tó máa n wọ̀ bàtà lẹ̀. Ídì nìyí, tí igúnlẹ̀ òwe fí máa n tẹ̀lẹ̀ ilàna ibẹ̀rẹ̀ pé ‘ojọ̀ wo ni o tó fẹ̀ rí tọ̀lọgbòn tí kò ní bọ̀ bàtà? Nínú àpẹ̀rẹ̀ kejì, Onímògún n pàròkò sí Láwúwo pé, iran àwọn ọ̀sìsẹ̀ kan kò sàkóṣo (ẹ̀lú) rí. Báwo ni tí Láwúwo (egbẹ̀ ọ̀sìsẹ̀) ẹ̀ wáá jẹ̀, tí wọn fẹ̀ ní aṣojú nínú igbimọ̀ iṣẹ̀lú?

Lónà miiran ẹ̀wẹ̀, ilò afọ̀ ajemówe onílàna ibẹ̀rẹ̀ pẹ̀lú ohùn (láisi àmúlò atọ̀ka aṣẹ̀bẹ̀rẹ̀) ni a gbọ̀ láti ẹ̀nu Onímògún bakan náà. Ó ní: ‘obinrin tó bá gbòn bí ọ̀kọ̀ a máa rẹ̀rẹ̀ ọ̀kọ̀ (o. i. 11) àti ‘Ilá a máa ga ju Olóko lẹ̀ (o. i. 12). Igúnlẹ̀ itumò irúfẹ̀ òwe wọ̀nyí ni

pé, 'bèè kó'; èyí ni pé, 'kí á má rí i, àgbèdò, kò sè é sè. Àkíyèsí tí a sè nínú àmúlò afò onílàà ibèèrè nínú Réré run ni pé, ajunilò àti alágbára ló máa n sàmúlò rẹ sí aláìlágbara-èdà; bó sè hàn nínú àwọn àpẹrẹ tí a gbé yèwò pé Onímògún (olórí tàbí aláṣe ìgbimò Ìmògún) ló pa irúfẹ àwọn òwe wònyí. Tàsẹ-tàsẹ ni itújádẹ afò yíi máa n jẹ; sẹ tọba làṣẹ. Ilàà àmúlò òwe wònyí gbárùkù ti èrò àti ifẹ ọkàn aláṣe (ìjọba). Afò yíi jẹ amí àti àmí fún ọ̀sìṣẹ láti kowó ọmọ wọn boṣo; kí wọn fowó síbì tówó ọ gbé.

Àmúlò Òwe Ajẹmọ̀ Ìgúnlẹ̀-yẹbá inú Réré rún

Ìwe Réré run jẹ afò ajẹmọwe. Lati àkólé iwé nàà, dé inú àkoónú eré nàà, tó sì fí dé iparí eré nàà pèlú. A sàgbékalẹ̀ ìṣòrí àwọn òwe tó kásẹ̀ eré nàà nílẹ̀ bí òwe ìgúnlẹ̀-yẹbá. Ìṣòrí òwe yíi jẹyọ nínú Réré rún bí àdìpò òwe méjì. A rí apákan (bí ipilẹ̀); nígbà tí a sè ìṣopò rẹ̀ pèlú orí òwe miíràn, tó ní ipilẹ̀ tirẹ̀ lótò gedegbe. Kíí sí ìṣewékú ìṣopò nínú irú àwọn òwe báwònyí. Lónà miíràn, kí í sí ìtumò tó mọgbon dání. Aṣafò kan (Láwúwo: olu-èdà-itàn) ló kópa ìṣòrí afò yíi lópin eré nàà. Orí afò yíi ni Réré rún dále. Orí àmúlò òwe Láwúwo yíi ni orí afò nàà, tí àwọn èròjà inú afò yòókù sì jẹ amúpé àti àfikún.

Ipò tí Láwúwo wà ló ọ̀kúnfà irúfẹ̀ àmúlò àwọn òwe wònyí. Orí Láwúwo ti dàrú. Àwọn afò wònyí kíí sè èyí tó tàsẹ̀ ìtumò lẹ̀ títí; sùgbón, ìṣòrí àwọn àdìpò òwe méjéèjì kò ní ìṣopò; bí kò sè pé, ọ̀kọ̀ọkan wọn ní ìtumò tó ní àṣomọ̀ pèlú odidi afò nàà. Bí àpẹrẹ, ní gèrẹgèrẹ̀ eré nàà, Láwúwo pòwe pé: 'Èyin ni kí ẹ̀ fara balẹ̀, nítorí, ẹni tí a bá fí orí rẹ̀ fọ̀ àgbon, ọ̀tálénírinwó èrìgì ni yóò forí mulẹ̀ láìyọ (o. i. 95). Àdìpò òwe méjì ló papò sínú òwe yíi: 'ẹni tí a fí orí rẹ̀ fọ̀ àgbon, kí í jẹ nínú rẹ̀' àti 'Mélòò la ó kà nínú eyín adípèlẹ̀; tí inú ọrún, tí òde ọjọ, àbí tí ọ̀tálénírinwó èrìgì tí ó fí orí mulẹ̀ láì yọ? (Ọláoyè 2012, o.i. 128). A rí orí òwe nínú òwe àkókó, a kò rí ìgúnlẹ̀ rẹ̀; a rí ìgúnlẹ̀ òwe kejì láì rí orí rẹ̀. Ìtumò tí kò ní ìṣopò àti ìṣewékú ni àmújádẹ̀ ìtumò tí a rí. Èyí ló fí ètẹ̀ ìtumò afò nàà hàn: Réré rún, Nnkan sè, Nnkan bàjẹ̀. Nínú òwe àkókó, 'ẹni tí a forí rẹ̀ fọ̀ àgbon, kíí dúró jẹ níbẹ̀' tùmò sí ìṣẹ̀lẹ̀ àjàlù tó já lu Láwúwo. Ọjò idààmú àti wàhálà tó rọ̀, orí rẹ̀ ló dá lé, bèè ni, àwọn ètọ̀ àwọn ọ̀sìṣẹ̀ tó jáde nípàsẹ̀ ìjàjàgbara àti ìjáfètọ̀-ẹni ní kò ni ipa àti ipin kankan nínú rẹ̀. Láwúwo ọ̀sìṣẹ̀ fóníṣẹ̀; ó gbòòòrùn ọ̀bẹ̀ láì tọ̀bẹ̀ wò. Lónà miíràn, ìtumò òwe akúdẹ̀ kejì: 'Mélòò la ó kà nínú eyín adípèlẹ̀....' tùmò sí egbinrin ọ̀tẹ̀, ogun àjàlù àti àrélù tí àwọn ìgbimò Ìmògún gbé tí Láwúwo kò sè é kà. Fikan-ràncan ní bí iná ọ̀gúnṣò ní ọ̀tẹ̀ àti ogun tí wọn gbé tí í. Ènu Láwúwo ni a fí orí afò sí. Bí àpẹrẹ, ní ojú-iwé 109, Láwúwo ní: 'Réré rún o. Réré rún o. Réré rún o'; bèè ló tún jẹyọ nípàsẹ̀ Láwúwo bakan nàà ní ojú-iwé 91, 92 àti 106. Àpẹrẹ irúfẹ̀ òwe yíi ló tún tẹnu Láwúwo jáde pé 'ọmọ tí yóò jẹ Àṣámú, ọ̀kèèrè la tí í wò ó' (o. i. 108). Àdìpò òwe méjì tó wà nínú òwe yíi ni: 'Ọmọ tí yóò jẹ Àṣámú, kékeré ni í tí senu sàmú-sàmú' àti 'Ìgì ganganran mọ̀ gún ni lójú, àti ọ̀kèèrè la tí í wò ó' Òwe àkókó ní orí láì ní ìgúnlẹ̀; nígbà tí, òwe kejì ní ìgúnlẹ̀ láì ní orí. Láwúwo pòwe wònyí láti pàròkò sí àwọn ọ̀sìṣẹ̀ pé, bí ọjọ̀ ọ̀lẹ́ wọn yóò bá sèsò rere láti òní ni a ó ti mọ̀. Njẹ̀ ìrètí nḡ fàwọn ọ̀sìṣẹ̀ lójọ̀ ọ̀lẹ́ bí? Ní ìṣòrí òwe kejì, bí wọn yóò bá jàjàbọ̀ lójọ̀ ọ̀lẹ́, òní ni wọn yóò ti bèrẹ̀ síí mú ìrìn-àjò rẹ̀ pòn.

Àgbálọgbágbò

A sàmúlò òwe bí ọ̀nà-èdè tó tayọ nínú Réré rún. Lópò ìgbà, òwe onílẹ̀kẹ̀ ni àwọn akópa sàmúlò. Ilò òwe ní ìṣewékú pèlú akópa; bèè ni, kò sí ọ̀mọdẹ̀ nínú àwọn aṣafò (akópa); yálà, agbanisíṣẹ̀ tàbí ẹgbẹ̀ ọ̀sìṣẹ̀. Èyí fihàn pé, 'ẹnu àgbà ni obì tí í gbó lẹrọ̀ òwe. Ọrọ̀ àgbà lẹrọ̀ òwe. Àtàrí àjànàkú lāmúlò òwe.

A rí àmúlò òwe bí 'irinṣẹ' pàtàkì tí a lè ṣòdiwòn mímúlò nígbà aáwò láààrin ìjòba (agbanisíṣẹ) àti ẹgbé òṣiṣẹ. Àbájáde iwádíí yìí fihàn pé, àmúlò òwe ịṣẹ̀nbáyé ló yẹ láti ṣàmúlò nígbà ifikúnlukùn tàbí ijíròrò láààrin ìjòba àti ẹgbé òṣiṣẹ nígbà iyanṣẹ-lòdì. Bátàni ihun àti agbékálẹ̀ òwe onídè ní a sì gbòdò tẹlẹ̀ láti lè ní àmújáde tó yẹ. Lónà miiran, ilò òwe ẹ̀dà (ifirópò) àti òwe àgbélẹ̀rọ̀ kì í ní àbáyọ̀rì rere; bí kò ṣe láti tẹ̀ ifẹ̀ ọkàn ẹ̀ni lórùn lòdì sí àti tẹ̀ àwùjọ̀ lórùn lọ. Ẹ̀ṣe idàrọ̀ òwe kì í sèsò rere fún àwùjọ̀; bí a ṣe fì hàn nínú *Rẹ̀rẹ̀ rún*.

A ṣe itúpálẹ̀ àwọn afọ̀ ajemówe àwọn ịṣọ̀rì tí a gbé yẹ̀wò fún àlàyé ní àwòmọ̀ pẹ̀lú àyè àti ibi ijẹ́yọ̀ afọ̀, aṣafọ̀ àti ịṣẹ̀lẹ̀. Ịṣọ̀rì àwọn òwe wọ̀nyí ló ṣàpẹ̀júwe *Rẹ̀rẹ̀ rún* bí igúnlẹ̀- yẹ̀bá. Orin òwe ló ńíde eré nàà, orin arò, orin òwe àtẹ̀dùn, bẹ̀e sì ní àwọn òwe tó fì imiẹ̀dùn-ọkàn-hàn (àwọn òwe tó ní orí, tí kò nídíí (igúnlẹ̀) tàbí tó ní igúnlẹ̀ tí kò ní orí) ló parí eré nàà.

Àwọn Ìwé Ìtọ́kasí

- Agbájé, J. B. (2005). 'The place of Yorùbá proverbs in the understanding of Yorùbá Philosophy and Education': *International journal of African and African American studies*. Vol. 1., No. 5.
- Bámgbòsé, A. (1968). 'The form of Yorùbá proverbs'. Nínú *Odù: Journal of African Journal of African studies*. Vol. 4, No.1. (o. i. 85-100)
- Beier, U. àti Gbàdàmọ́sí, B. (1959). *Yorùbá poetry*. Ìbàdàn: Government Printers.
- Clark, J. P. (1981). 'Aspects of Nigeria drama'. Nínú Y. Ògúnbíyíí (ed.) *Drama and Theatre in Nigeria*. Britain: Pitman Press (o. i. 57-74).
- Culpeper, J.; Short, M.; àti Verdonk, p. (1998). *Interface; exploring the language of drama from text to context*. London and New York: Routledge.
- Délàńò, I. (1976). *Òwe l'ẹ̀ṣin ọ̀rọ̀*. Ìbàdàn: University Press.
- Holy Bible. King James Version. New York: Thomas Nelson & Sons.
- Ògúnbíyíí, Y. (1981). 'Nigerian Theatre and Drama: A critical profile'. Nínú Y. Ògúnbíyíí (ed.) *Drama and Theatre in Nigeria*. Britain: Pitman Press (o. i. 3-53).
- Òkédijí, O. (1973). *Rẹ̀rẹ̀ rún*. Ìbàdàn: Oníbonòjẹ press & Book Industries (Nig.) Ltd.

- Olújinmí, B. (2012). 'The utilization value of Yorùbá proverbs to entrepreneurship'.
Nínú A. Adéjùmò (ed.). *Yorùbá: journal of the Yorùbá Studies Association*
of Nigeria. Vol. 7, No. 1. (o. i. 192-213).
- Oláoyè. J. (2012). *The principles and concepts of Yorùbá language* (second
edition). Ilorin: Formost print media.
- Omótòṣṣò, R. K. (2006). 'A context structure Analysis (CSA) of Yorùbá proverbs
in discourse'. A ph.D Thesis submitted to the Department of Linguistics and
Nigerian Languages, University of Ilorin, Ilorin.
- Olátúnjí, O. (1984/85). *Features of Yorùbá Oral poetry*. Ìbàdàn: University Press.
- Olóruntóba-Ójù, T. (1998). *Language and style in Nigerian Drama and Theatre*.
Ìbàdàn: Ben-EL Books.
- Sóbándé, A. (1967). 'Àwọn òwe ilẹ̀ wa'. Nínú *Olókun* No. 1. (o. i. 25-29)
- Şótúndé, F. I. (2005). *Yorùbá proverbs and philosophy*. Abéòkúta: Damsan Nig.
Company.
- Stubbs, M. (1983). *Sociolinguistics Analysis of National language*. United
Kingdom: Blackwell Publishers Ltd.
- Zakariyah, M. (2013). 'Language and African social values: A socio-linguistic
Analysis of selected Yorùbá proverbs'. Nínú A. Abdussalam (ed.) *Journal of*
Linguistics, literature and culture, University of Ilorin (o. i. 20-37).